

tásomat a következő jelenetek igazolják: 1) A páczikák az idegizomrendszer elkülönülésével egyidejűleg jelennek meg és állandó képletek, melyek csupán a felhámiban és az alaprétegben kaphatók; 2) Az alapréteg főstényével, ennek intenzitásával szoros viszonyban vannak és a sötétben villognak. A fősténydús Vortexek villogása a reaeső fénynél oly erős, hogy a főstény színét egészen elenyészteti. 3) Mint himnös állatkák kölcsönösen termékenyítik meg egymást. A verőfénytől csalatra, a csendes víz tükrén nagy társaságokban gyűlnek össze és fénylő mezőket képeznek, melyektől ellenségeik tisztaságban tartatnak. E társaság öszszejevetelük socialis érzéket teteleztől, mely valószínűleg ama fénylő páczikákban keresendő.

E villogással járó érzéklés a szövéssel vagy fonadékkészítéssel együtt két oly jelenség, mely megérdemli, hogy az életbuvárok figyelmükre méltassák és vizsgálják anynyival inkább, mivel eddigelé az örvényférgék morphologiai és physiologiai jelentősége érdekében igen kevés kutatás történt, hazai nyelvünkön pedig egyetlen hang sem emelkedett még.

Farádi Kálmán.

A maczedoniai román nyelvjárás.

I. Cél és történelmi alapot. A régi Dáciaának közel 5000 mértföldnyi¹⁾ területén lakó románokat, történelmi fejlődésük s évezredes viszontagságaik közt, a végzet egy különös szerencsében részesítette, és ez nyelvük egységes, majdnem egységes volta. Míg a többi új latin nyelvekben, pl. az olaszban, a nyelvjárások szinte faluról-falura váltakoznak, addig a román nyelvnek csak egy valódi nyelvjárása van, az is a Dunán túl új Dáciában, az ugynevezett maczedoniai román.

De hol marad az ugynevezett isztriai román nyelv? kérhetné talán valaki. Igaz, hogy e század negyvenes évei óta a román nyelv ezen meszsze elágazott ivadékáról is bir tudomással a tudományos világ. Mindazonáltal ezen, Krainia két falvában, Isztriában pedig Monte maggiore körül egynéhányban, ma már mindössze még csak 2800 lélek által beszélt s e kis népség elszárvulása folytán kihaltó félben lévő nyelvet aligha itt tárgyunkhoz mérten számba vehetjük. Aztán az isztriai román nyelv, ha az ottani és szomszédos friauli olasz dialectusok némi befolyásának nyomaitól elnézünk, tulajdonkép nem is egyéb, mint részint maczedoniai, részint és legkivált dáciai román nyelvjárás, mintha az isztriai román hajdanában két nyelvjárásunk közt a közvetítő láncszemet képezte volna.²⁾

¹⁾ Hunfalvy Pál Nyelvtudom. közlemények Pest; VI. évf. 1867. 136. l.

²⁾ Lásd: J. Maioreseu Itinerariu prein Istri'a si dictionariu istro-romanu, Bucuresci 1874; „L' Istria“ olasz folyóirat 1846. s. köv. évfolyamait.

Nem hiányzanak ugyan e nyelvben is a majd élénkebb, majd halványabb színezetű tájkiejtések, valamint, szóbanforgó nyelv külön-nemű alkréseit tekintve, a különféle tartományok szerint, emitt inkább magyar és német idegen szók, amott pedig különösen görög, szláv és török ingredienciák; azonban mindez aránylag oly csekély mérvben és különbözőségben, hogy a kőrösmenti és beszarábiai, a mármarosai és bukuresti román nemcsak tökéletesen megérti egymást, hanem át is látja, és átláthatja bárki, hogy ugyanazon egy nyelv és ugyanazon egy nyelvjárás az, a melyet beszél mindenik. Ellenben a maczedoniai román beszédben már nemcsak nevezetesebb kiejtési, hanem több alaktani és részint szókötési eltérésekkel is, tehát igazi nyelvjárással, dialectussal, van dolgunk.

Mikor és hogyan eredt ezen nyelvjárás? E kérdésre tudvalevőleg egy Roesler E.) s előtte kivált erdélyi szász írók, mint Sulzer, Engel, Eder és mások avval válaszoltak, hogy az egész hét-nyolcz milliónyi dunán-inneni románságot csak a XIII. században költöztették át a dunán-tuli bolgár-bosznnyák részekből mai lakhelyeikbe, különösen Erdélybe; noha másrészt valamenynyien a Traján császár által Ó-Dáciaiba hozott római gyarmatoktól származását a románoknak, legalább nagy részben megengedik is, de mely gyarmatok Gallien és Aurelián császárok által a dunántuli római tartományokba voltak légyen czóköstul mókostul átvive és megtelepítve. Tagadhatlan, hogy így mind a m-román nyelv azonossága a dáciaival, mind pedig a XIII. században keletkezhetett nyelvjárasi különösségeinek eredete könnyen meg lenne fejtve, ha nem lennének itt egyéb bökkenők.

Kitűzött feladatunkhoz képest nem bocsátkozunk mélyebben azon többnyire semleges érvek bírálatába, melyekkel említett tudósok állításukat támogatni igyekeznek s melyek közt legfőbb az volna, hogy szerintök erdélyi s általán magyarhoni románokról a történelem csak a XIII. század kezdete óta tesz említést; mert hisz ezzel s ehez hasonló érvekkel szembe száll Béla király névtelen jegyzője és pedig Szabó Károly és mások bizonyítása szerint. I. Béla királyé, tehát XI. századbéli író, ki is mindjárt a magyarok bejötté után a IX. század végén s a következő század elején világosan beszél erdélyi s temesvánsági románokról. De továbbá Nesztor XI. századbéli szláv chronicista körülbelől ugyanazon helyeken és időben említ románokat, a hol a névtelen jegyző; IX. Gergely pápa pedig egy 1234-beli bullájában nyíltan állítja, hogy az ó-dáciai románok idézett év előtt már másfél századdal, tehát még 1100 előtt a mise-szerkönyvet szláv nyelvről saját anyanyelvökre fordították.²⁾ Érintetlen hagyjuk a XII. század elejéről való híres Nibelungen-dalt,³⁾ ha szabadna is a dáciai románokat illető még korábbi beleszótt néphagyományokra hivatkoznunk;

¹⁾ Kivált „Romänische Studien“ czimü hirneves, de igen-igen selejtes művében.

²⁾ Bullarium Romanor. pontific., ad a. 1234.

³⁾ Aventiur. XXII. 1339 és 1343.

valamint Hasdeu román történész legújabb a vitás XIII. századon túli dácziai románokra vonatkozó felderítéseit,¹⁾ s nemkülönbön azon tényt is mellőzzük, mely szerint a régi írónál a dácziai románok, ha nem is saját, de más név alatt előjöhetnek s valóban előjönnek a legrégebb századokban is. Csak azt az egyet kérjük még: hogyan is képzelhető, hogy a régi történetírók és történelmi okmányok oly számos népnek, milyen a román, habár egyes jelentéktlenebb helyezkedési mozgalmait föl is említik, de egyetlen egy tömegesb és így nevezetesebb bevándorlásáról emlékezetét sem tartották volna fenn, holott azok sokkal kisebb népségeknek, p. o. a kunoknak bevándorlását és megtelepedését hazánkban egész pontossággal jelentik?!...

Ámde hagyjuk a történelmi vitákat, s mondjuk el rövideden e tárgyról nézetünket.

Szerintünk Ó-Dácia tartományait is az évszázadok hosszu során át, mint azt a történelem legalább részszerint tövleges adatokkal is bebizonyítani látszik, szakadatlanul lakták a római legiók és gyarmatosok utódai a mai románok; ugy azonban, hogy majd a különféle barbár népek vészthozó özöne elől igen természetesen a hozzáférhetlen bércekbe vonultak és menekültek, majd a fergeg elvonulta után lassanként visszatértek békés munkájukhoz előbbeni lakhelyeikbe; és továbbá ugy, hogy a barbár népek közül a szilajabb és fékezhetlenebbekkel, melyek amugy is gyorsan muló zivatarként vonultak és tűntek el e hon és a történelem teréről, szóban forgó románoknak érintkezésök parányi vagy semmi volt, míg ellenben a szelidebb természetűek, pl. a szlávok, hosszuszab és bensőbb közlekedés által maradandóbb befolyást gyakoroltak a románok nyelvére és történetére. Sőt a Duna jobb partján lakott románokra a szláv elem beolvasztó erőt gyakorolt a multban és gyakorol mai napig. Példa a multa nézve az ugynevezett morlák népség (mauro-vlachi = fekete oláhok, vagy more-vlachi = tengerparti cláhok) a dalmát tengerparton, és a morva románok Mezerics körül; a jelenre nézve pedig az isztriai és kraini románok, kik közül alig egy pár ezeren beszélnek még, a szlovén mellett, román nyelvöket.²⁾

Egyébiránt a dunáninni és túli románok közti folytonos, többször történelmileg is bebizonyítható közlekedés azt a jót eredményezte, hogy a román nyelv egységesen fejlődött mindaddig, míg e közlekedésnek a török uralom az 1392-ki rigómezei csata után az egész thrák félsziget elfoglalásával nem vetette volna magát föltte akadályozólag útjába. A m-román ezental a török iga alatt, dácziai testvérétől elszigetelten, nyelvvel bizonyos tespedésben maradt; míg a d-román nyelv, valamivel szerencsésb körülmények közt fejlődésében előhaladván, épen jelzett időpont után kezdi meg tulajdonképpi irodalmát. Emigy keletkezett az ugyanazon egy román nyelv dácziai és ma-

¹⁾ B. P. Hasdeu *Istori'a critica a Romaniloru*, t. I., Bucuresci 1873.

²⁾ Karl Freih. v. Czoernig *Ethnographie der österreich. Monarchie*, Wien 1857, I. köt. 69. lapon és egyebütt is.

zedoniai nyelvjárásai közti különbség, mit a maczed. román nyelvjárásnak a legrégebbi, XVI. századbeli, d-román könyvek nyelvével egybevetése is kézzelfoghatólag tanúsít.

Nem célunk itten a maczed. románoknak leghuzamosabban a bolgárokkali szövetségben volt jó vagy balsorsukat, szomorú vagy dicső napjaikat történetileg előadni, és pedig eleinte a bolgár-román királyok (679—972), azután újra a román-bolgár királyok (976—1017), végül a román-bolgár császárok alatt (1186—1392); mert ezeket egy Fallmerayer és mások elég hiven és mesterileg ecsetelték. A m-román beszéd régi és mostani földrajzi kiterjedését sem akarjuk e helyt fürkészni s részletesebben kimutatni, miután e tekintetben előmentek fencsért Fallmerayer, Kopitár Vaz., Diez, Schott testvérek és mások, különösen pedig az alapos Fuchs Ágost, ki a román nyelvet beszélők jelenlegi számára nézt többek számításait elősorolja.¹⁾ Szándékunkban csak az áll, hogy miután a dárciai román nyelv részint magyarok számára irt nyelvtanok és szótárak által, részint tudományos folyóiratokban ismertette van,²⁾ e nyelvnek maczedoniai szójárását is mutassuk be főbb vonásaiban a magyar tudós világnak.

Tesszük pedig ezt főleg a következő kútfők nyomán: „Mich. Boiadgi Macedo-wlachsische Grammatik, Wien 1813,“ német és új görög szöveggel; „Joan. Maximu Grammatica macedono-rom., Bucuresci 1851,“ román és görög szöveggel; „G. Const. Rosa Untersuchungen über die Romanier oder Wlachen (Macedo-Wlachen), Pest 1808,“ mely irat görög és román szöveggel is s egy gör.-rom.-latin szótárkával ki lőn adva; továbbá ugyan e szerzőtől egy értekezés a román nyelvnek latin betűkkel írásáról és olvasásáról, Buda 1809. Ezekon kívül az angol W. M. Leake „Researches in the Greece, London 1814“ czimű munkájában a 383—402. lapon közöl mondatokat és beszélgetéseket angol, görög, albán, bolgár és m-román nyelven; hasonlóképp Thunmann J. a múlt század végéről T. A. Cavallioti-tól egy új görög, m-román és albán szólajstromot tett közzé; végre a hírneves Kopitár V. a „Wiener Jahrb. der Literatur“ 46. kötetében egy Boiadgi által m-románra fordított evangéliumi szakaszt bocsátott világgá. Hozzáteszük még Cipariu Tim. műveit, nevezetesen rom. nyelvtanát, (Gramatec'a limb'e rom., Bucuresci 1869) és román nyelvi és írási elveit (Principia de limb'a si scriptur'a romana, Blasiu 1866.)

Nem nagyszámu kútfő ez, mint látjuk, mit ezen eddigelé annyira elrejtett és rejtélyes nyelvjárás tekintetében nem is igen lehet csodálni; noha szóban forgó nyelvjárás talán nem csekély szolgálatot tehetend vala eddig is a régibb és későbbi thrák népek történelme

¹⁾ Dr. Aug. Fuchs Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Latein., Halle 1849, 88 s. köv. lapjain.

²⁾ Nyelvtanok magyarok számára: Negrutiu Fekete Jánosé, 2. kiad. Kolozsvártt 1864; Kozma Andrásé, Zilah 1872; Szótár Baritiu Györgyé, Brassó 1869; ismertette Hunfalvy Magyar nyelvészet, III. évfolyam 1858, 40 s. következő lapok.

kitisztázására nézve. Másrészt azonban idézett kútfők tökéletesen elégségesek arra, hogy a m-román nyelvjárás ugy hangtani, valamint alaktani és szókötési nevezeteseb eltéréseit a dácziai rom. nyelvtől, habár röviden, de kimerítőleg előadhassuk.

II. Hangtani eltérések. Tudomás szerint a dácziai román nyelvnek két tompa vagyis inkább sötét hangzója van: egyik egy zárt *e*, hasonló az angol *but*, *gulf* s más ilynemű szóokban létező hangzóhoz, legtöbbszörre hangsúly nélküli *a*-ból lesz, de *e*-ből is ered *b*, *p*, *m*, *f*, *v* ajakmássalhangzók után, ha a következő szótagban *a*, *o*, *u* kemény hangzók valamelyike áll; másik egy *i* és *u* közötti középhang, mely hasonlóképp rendszeren *a*-ból válik, hogyha ezt *n* betű követi, azonban némelykor *e*-ből (sőt egy pár szóban *i*-ből) is, különösen *endu* és *entu* végzetekben. Előhozandó példáinkban mindkettőt az illető betű fölébe tett ékezettel, a mint ezt az újabb s általánosabb román helyesírásban szükségileg szokták is, jelölhetnők, és pedig az első sötét hangzót tompa, a másodikat kettős ékezettel, p. o. *lăudare* dicséres, *fărina* liszt, *vêdu* látok, *lâna* gyapju, *cându* mikor, *jurământu* eskü.

Ezen sötét hangzók tekintetében a macedoniai román kétszeresen tér el a dácziaitól, Mert először is benne a hangsúly nélkül maradt *a* nem oly gyakran és rendszeren sötétül *â* hangzóvá, mint a dácziai román beszédben; minélfogva sok helyt, hol a dácziai román *â*-t hangoztat, a macedoniai tiszta *a*-t ejt ki, pl. *lăudare*, *fărina*, m-románul *alaudare*, *farina*. Még nagyobb a második eltérés, az t. i., hogy a macedo-románban az *â*, *ê* sötét hang egészen hiányzik, minek igen természetes következése az, hogy mindazon helyütt hol a dácziai román nyelvben a kérdéses sötét hang előfordul, a macedoniai román az illető sötéthangnak eredeti *a* vagy *e* hangját rendszerint tisztán ejti ki, pl. *mânca* eszik, *rumpendu* törvén. m-románul *manca*, *arumpendu* vagy *arupsendu*.

Megjegyzendő ezen utolsó eltérésre nézve egy pár újabbkori román nyelvész azon véleménye, mely szerint az *â* sötéthangzó ezelőtt csak kétszáz évvel a dácziai román nyelvben is hiányzott volna, mint azt a mostani két *â* és *â* sötéthangzónak a régibb román könyvekben ugyanazon cziril betűkkel vegyes jelzése tanúsítaná; miért is annak nyelvünkbeli kiküszöbölését indítványozák.¹⁾ Anynyi igaz, hogy az *â* jelenleg sincs nagyon elterjedve a nyelvben és alakképzésre alig szolgál; mindazonáltal kiküszöbölése egy igen jellemző hangoztatási árnyéklatától fosztaná meg a dácziai román nyelvet.

Mellékesen jegyezzük meg a macedoniai román nyelvjárás hajlamát egy bizonyos fokú iottacismus felé, mely hajlam más déli népek és nyelveknél is észlelhető. Ezen iottacismus másutt is, de kü-

¹⁾ Köztük kiváltképpen Maioru Péter „Orthographia Romana s Latino-Valachica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur“ című értekezetében, az 1825-beli „Lexicon Budense“ elején és külön is nyomtatva: és T. L. Maiorescu „Despre scrierea romana“, Jasi 1867.

lönösön a szavak végén álló *e*-nél fordul elő, mely talán a sebes kiejtés következtében is *z*-vé vékonyul, sőt ezen *e*-ből lett *i* többször nem is hallszik, mit a portugál nyelvben is tapasztalunk, p. o. dácziai románul *de* tól, től, sórele nap, m-románul *di*, sorile vagy sorle, portug. *menina* gyermek (mond: *m'nina*). E mellett kétségkívül a szomszéd görög nyelv befolyásából származott azon saját-sága a m-román nyelvjárásnak, melynélfogva *au*, *eu* kettőshangzókat *d*, *t*, *l*, *n*, *r* előtt ugy ejti ki, mint *av*, *ev*, pl. d-rom. *audu* hallok, *cautu* keresek, *preutu* lelkész, *Paulu* Pál, m-románul *avdu*, *cavtu*, *prevtu*, *Pavlu* stb.

A magánhangzókat illetőleg a maczedoniai rom. nyelvjárás végül még egy igen nevezetes saját-ságot és hasonlatosságot tüntet föl a legrégebbi dácziai román könyvekkel és iratokkal, és e hasonlóság a vég *i* és *u*-t illeti. Ugyanis a mai dácziai román nyelvben a szók végén álló *u* és *i* teljhangulag csak akkor ejtetnek ki, ha előttek egy néma mássalhangzó által megelőzött folyékony áll; ellenben a maczedoniai nyelvjárás, valamint többnyire a régebbi d-román nyelv- emlékek is, mondott véghangzókat nem hagyják el, hanem kiteszik és teljhangulag ejtik ki azon esetben, ha bármely két mássalhangzó áll előttek, míg az egy mássalhangzó által előzött *u* és *i* végmagánhang-zók a maczedoniai szójárásban is csak félig és gyengén hallatszanak. Észlelhetni ezt főleg a névtámasznak nevekhez csatolásánál, a midőn is a név végén létező *u* majd teljhangulag hangoztatik, majd pedig szinte elenyészik a szeriut, a mint két vagy csak egy mássalhangzó áll előtte, s ennek következtében a *lu* névtámaszban az *u* vagy csak féligmeddig, vagy illetőleg egészen hangzik, p. o. m.románul *corbu* holló, *domnu* úr, névtámaszsal *corbulu*, *domnulu*; ellenben *foču* tűz, *lupu* farkas, névtámaszsal *fočulu*, *lupu* (mond: *foču*, *lupu*.)

(Folytatása köv.)

Dr. Szilasi Gergely.

Görög-magyar szótár. Második ujonnan átdolgozott és bővített kiadás. Szerkesztették SOLTÉSZ FERENCZ és SZINYEI ENDRE, sárospataki tanárok. Kiadja „Az irodalmi kör“ a főiskola költségén. Sárospatak, 1875. VI, 738. lap. n. 8-rét. Ára 4 frt 50 kr.

Szenczi MOLNÁR ALBERT 1611-ben csatolta latin-magyar szótárának második kiadásához a görögöt is, melyet azután ő maga jelentékenyen javítva és bővítve még egyszer 1621-ben adott ki, halála után pedig még kétszer: 1645- és 1708-ban nyomtattak le, még pedig első ízben semmi, másodszer csakély változással.

Ez volt egyetlen kísérlet a görög szótáriróadalom terén — mert a nyelvtanok- és chrestomathiákhoz csatolt szógyűjtemények nem jöhetnek szóba — egészen 1857-ig, midőn ugyanis SOLTÉSZ FERENCZ és ZSARNAY LAJOS, sárospataki tanárok még hat tisztársuk közre-